

Mindelunden i Ryvangen: Fra monument til institution

Af Rasmus Kjærboe

Ph.d., museumsinspektør ved Den Hirschsprungske Samling

Mindelunden i Ryvangen er Danmarks vigtigste monument for Anden Verdenskrig og er mere specifikt til minde om modstandsfolk, der gav deres liv i kampen mod den tyske besættelsesmagt.¹ Her er genbegravet 105 ud af 202 mænd og kvinder, der var ofre for drab eller for henrettelse på stedet samt en polsk efterretningsofficer, og 31, der er hjembragt fra koncentrationslejre i udlandet. Her mindes også 91, der blev fundet i Ryvangen, men er begravet på hjemegnen. Yderligere 151 aldrig fundne ofre erindres på mindetavler. Siden opdagelsen af gravene i 1945 har Mindelunden været et vigtigt samlingssted for pårørende, efterkommere og kammerater til de afdøde. Mindelunden er også et "erindringssted" for danskere generelt og en ramme om ceremonier og højtideligheder.²

Nu er der gået 75 år siden afslutningen på Anden Verdenskrig. Ikke mange, der oplevede tiden, er endnu iblandt os. Erindringen om Anden Verdenskrig og erindringen om modstandskampen, besættelsen og dens ofre er inde i en ny fase. På få år er der sket en bemærkelsesværdig udvikling for Mindelunden i Ryvangen, der illustrerer dette, og som også foregriber en ny rolle for fremtiden. Som et af de vigtigste mindesmærker i Danmark – måske en overgang *det* vigtigste – er det væsentligt at diskutere denne udvikling og fremtiden for Mindelunden.

I det følgende fortæller jeg om stedets anlægshistorie for derefter at give et reflekteret bud på, hvilken rolle erindring spiller i samfund som det danske efter Anden Verdenskrig. Dette følges op af en redegørelse for nyere tiltag og anlæg i Mindelunden og en afsluttende diskussion af, hvilken betydning disse har for fremtiden.

Portalen fra Tuborgvej til Mindelunden. Foto: Rasmus Kjørboe.

Mindelunden anlægges som mindesmærke

Et større, skovbevokset område i Ryvangen i Hellerup blev før krigen anvendt af danske ingeniørtropper til kaserne- og øvelsesområde. Den tyske besættelsesmagt overtog stedet efter bruddet i samarbejdspolitikken i august 1943 og brugte det til henrettelser og hastigt foranstaltede begravelser af dræbte danske modstandsfolk. Fra befrielsens allerførste tid blev området ganske selvfølgelig opfattet som et mindested.

Kirkeministeriet fik ansvar for det, der skulle blive til Mindelunden i Ryvangen, og blandt de første opgaver var identifikationen af de begravede modstandsfolk samt at bede de pårørende at afgøre, hvem der skulle hjembringes, og hvem der skulle genbegraves. Dræning samt stabilisering af den våde jord omkring det, der skulle blive til det centrale gravfelt, blev en af de første byggeopgaver. Genbegravelsen af modstandsfolkene fandt sted den 29. august 1945 og indledtes med en kortege af rustvogne fra Christiansborg til Mindelunden, der vidt og bredt blev rapporteret i de danske medier.³ I 1947 begravedes 31 modstandsfolk hjembragt fra fange- og kz-lejre i en lysning bag gravfeltet.

Kongelig bygningsinspektør Kaj Gottlob (1887-1976) og stadsgartner for Gentofte Aksel Andersen (1903-1952) fik til opgave at indrette hele området som mindested. Ved indvielsen den 5. maj 1950 præsenteredes et afdæmpet, modernistisk inspireret parkområde, hvor arkitektur og beplantning indgik i et intimt samspil.

Mindelunden var på dette tidspunkt et tæt ved kvadratisk anlæg ca. 150 meter på hver led, som i dag fremstår nogenlunde uændret bortset fra de seneste års tilføjelser, som bliver diskuteret senere. Fire zoner udgør stadig områdets vigtigste elementer: et indgangsparti, mindemuren langs den østlige side, det store gravfelt omtrent midtfor og kz-gravene.

Indgangspartiet udgøres af en elegant portal i beton med svagt skrånende vægge og beklædt med strandsten på ydersiden, som overdækker trappen, der, på grund af niveauforskellen, fører besøgende fra Tuborgvej op ad den stejle skrænt til Mindelundens område. Portalen selv markerer dermed en liminal zone, altså en rituel overgang fra en tilstand til en anden. Arkitekturen har diskrete referencer til græsk antik med en simpel geometrisk udsmykning og en vis lighed med Propylæerne på Athens Akropolis, der også fører besøgende bort fra hverdagen og ind i et helligt rum. Referencerne fortsætter i valget af en pergola, altså en overdækket søjlegang af en type kendt fra antikken, langs østmuren, hvor mindetavlerne er indsat. Det store gravfelts grave har samme format som mindetavlerne, men disse er placeret vandret og enkeltvis oven på en sokkel, der er hævet et par trin over omgivelserne. Denne base bringer igen diskrete minder om græsk tempelarkitektur. Områdets sidste zone udgøres af en lille lund med gravsten over kz-fangerne nedfældet vandret direkte i jorden. Disse begravelser ligger tættere på Gottlobs oprindelige ønske om sten nedfældet direkte i jorden.⁴ Anvendelse af den forefaldende natur, her såvel som i resten af anlægget, viser inspiration fra arkitekten Gunnar Asplunds (1885-1940) banebrydende Skogskyrkogården i Stockholm, som Gottlob beundrede.⁵

Pergolaen med mindepladerne. Disse er af Faxe kalksten. Halvtaget er bygget i bejdsset fyr og belagt med tagpap, murværket er af røde teglsten, belægningen er brosten af bornholmsk granit. Foto: Rasmus Kjærboe.

Mindelunden i Ryvangen er, som arkitektur og haveanlæg betragtet, et udpræget uprætentiøst monument, der kombinerer antikke og rustikke elementer. Denne enkelhed er naturligvis helt overlagt. Der er ikke meget pynt og ornamentik, det hele er holdt i en meget lille skala, og der er anvendt simple, danske materialer som upudsede teglsten i murværket, bejdsede stammer til at bære pergolaen samt brosten i bornholmsk granit til stierne. Faxe kalksten er brugt til mindetavler og Nexø sandsten til gravfeltet. Kun to steder fandtes (indtil for nylig, som vi skal se) egentlige billeder, i form af Axel Poulsens (1887-1972) granitskulptur af en moder med sin døde søn midt på gravfeltet samt i den cirkulære frise, der er nedfældet midt blandt kz-gravene og smykket med et gitter og egeløv.

Tre digte af henholdsvis Martin A. Hansen (1909-1955), Kaj Munk (1898-1944) og Halfdan Rasmussen (1915-2002), der politisk kunne tegne det meste af modstandsbevægelsen, fuldender den nedtonede forening af arkitektur, billedkunst og haveanlæg. Aksel Andersen valgte til dels at anvende allerede eksisterende træbeplantning på stedet og tilføjede stengærder, men anlagde ingen bede med eksempelvis stau-

Kz-gravene. Stenene er af bornholmsk sandsten, belægningen bornholmsk granit. Træerne midt i lunden er unge egetræer. Foto: Mette Fauerskov.

der eller roser. Blomster har ganske givet skullet begrænses til nedsætning ved gravene. Stenene på gravfeltet er dertil omkransede af lyng, der skifter farve efter årstiderne. Stjerne, der forbinder de enkelte zoner, er ikke som centrale synsakser, og forskellige beplantninger skaber fornemmelse af "vægge" og "rum"; som besøgende kan man derfor aldrig overskue hele Mindelunden.

Mindelundens betydning

Jeg har tidligere skrevet nogle længere artikler om Mindelunden, der forsøger at fortolke Kaj Gottlobs og Aksel Andersens anlæg.⁶ Grundlæggende betragter jeg det som et vellykket bud på et monument, der kan rumme mange typer erindring uden at ty til bastant retorik eller håndfast at dirigere de besøgendes oplevelse. De døde modstandsfolk var i overvejende grad politisk engagerede mennesker, især af kommunistisk og nationalkonservativ overbevisning, der i fredstid ellers ville stå stejlt over for hinanden. Forholdet mellem modstandskæmperne og det politiske establishment og statens institutioner var under og lige efter krigen heller ikke uden spændinger.

Alle disse forhold krævede nok en balancegang i forhold til det endelige monument. Allerede fra begyndelsen var der debat om brugen af symboler i Mindelunden, der afslørede mangel på konsensus: Axel Poulsens skulptur blev både forsvaret og kritiseret, bl.a. for at være patetisk snarere end triumferende, ligesom flagstænger og religionens rolle i form af mulige kristne kors blev diskuteret.⁷ Modstandskampens kunstneriske udvalg var eksempelvis en gruppe uden egentligt offentligt mandat, der ikke desto mindre blev nedsat til at forhindre "våbenlyriske" monumenter,⁸ nu hvor besættelsen skulle mindes rundtomkring i landet.⁹

Den bagvedliggende bekymring var forståelig; nazismens, fascismens og sovjetkommunismens brug og misbrug af mere traditionelle, monumentale former gjorde en række kunstneriske traditioner potentielt suspekte. Gottlobs svar på problemet bestod i at anvende en nedtonet, funktionel modernisme, han allerede havde demonstreret i vigtige, offentlige byggerier i 1930'erne såsom Skolen ved Sundet og Svagbørnsskolen på Amager fra 1937-38. Modernismen kombinerede han i Mindelunden med simple referencer til antikke, arkitektoniske former, men udført i materialer, de fleste

Gravfeltet med Axel Poulsens skulptur. Midt på feltet ligger en vandret mindeplade over dem, der er fundet her, men begravet i hjemstavnen. Pladen blev fornyet i 2019-20. Skulpturen er af granit, mens resten af monumentet er bornholmsk sandsten. Foto: Rasmus Kjørboe.

danskere er intimt fortrolige med; tegl, granit og træ, materialer, som er tæt forbundet med væg, fortov og tag, som man møder det i hverdagen. De afbarkede fyrresøjler placeret på granitsokler giver samtidig stærke mindelser om "folkelig" arkitektur såsom bindingsværkshuse på landet.

Den grønne natur, de simple arkitektoniske former og de uprætentiose materialer, der træder frem, giver dermed Mindelunden i Ryvangen en fornemmelse af "ægthed" eller autenticitet – måske nærmest folkelighed – der ligger i tråd med aspekter af modernismens ide. Modernisme er selvfølgelig mange ting, men i sin mere progressive afdeling rummer den på tværs af spektret nogle forestillinger om form, der skal følge funktion, og at mennesket skal frigøres fra irrationelle vaner og støvede traditioner; hvilket altså bl.a. kan forbindes med idealer om enkelhed og ærlig arkitektur. Fra et modernistisk synspunkt har nedtonede antikke referencer samtidig den fordel, at de kan stemme til ophøjethed uden ideologi eller religion.

Helt fri for eksplicitte fortællinger er Mindelunden dog ikke; de poetiske sentenser af Kaj Munk, Martin A. Hansen og Halfdan Rasmussen bruger tydelige naturmetaforer, der placerer de døde modstandskæmpere som ofre, der hjælper til en genfødsel af nationen. Stedets relativt ydmyge rammer står dermed i en vis kontrast til de mere svulstige, poetiske billeder, der i dag er det klart mest bagudskuende element ved Mindelundens historiske udformning.

Et eksempel på udskiftede og oprindelige sten på gravfeltet.
Foto: Rasmus Kjærboe.

Erindring i samfundet efter Anden Verdenskrig

”Kulturel erindring” er et begreb, der sætter fokus på kultur som det ”kit”, der fastholder et fællesskabs eller samfunds minder.¹⁰ Vi har altid haft brug for fælles hukommelse udtrykt gennem kulturen, fordi den tillader os at forstå hinanden og sameksistere. Når danskere eksempelvis husker og diskuterer Anden Verdenskrig, sker dette bl.a. igennem at se film og møde mindesmærker, læse bøger og besøge museumsudstillinger. Det er kulturelle produkter, der ”medierer” vores fortællinger om krig og besættelse, så de kan vedligeholdes som en fælles hukommelse. Mindelunden i Ryvangen er sådan et stykke kultur, der knytter an til og medierer fortiden.

Efterhånden som de, der selv gennemlevede besættelsen, ikke længere er iblandt os, forsvinder de personlige minder, og der er kun den kulturelle erindring tilbage; og den er med andre ord en medieret erindring, ikke selvoplevet. Men selv de, der oplevede besættelsen, vil, sideløbende med deres private erindring, huske og referere til tiden gennem kulturens mediering. De bruger også genstande og symboler, man kan være fælles med andre om, til at blive klogere og forstå sig selv i relation til en større fortælling. Dette betyder, at kulturel mediering også altid er politisk, da den former, hvad vi er fælles om at huske.

Anden Verdenskrig var på alle ledder og kanter traumatisk. I Danmark som mange andre steder var der efterfølgende forskellige stærke initiativer til at fremme bestemte måder at mindes besættelsen på, der kunne glemme noget og fremhæve andet. Det blev eksempelvis udbredt at undertrykke nuancerne i samarbejdspolitikken, og erindringen om de danske østfront- og SS-frivillige blev aktivt bekæmpet. Samtidig skabte man både lokalt og nationalt en række positive og fællesskabsdannende traditioner for at mindes befrielsen 4.-5. maj, bl.a. ved at sætte lys i vinduer. Genstande som mindesten, filmiske dramatiseringer og et væld af bøger genfortalte og rammesatte besættelsen – og særligt modstandskampen, der i efterkrigstiden blev gjort til et forsonende, fælles minde.

Mindelunden i Ryvangen er en del af denne kulturelle erindring om Anden Verdenskrig. Selv om mindesmærket i sig selv ikke er voldsomt styrende, er dets eksistens med til at bekræfte bestemte fortællinger om krigen frem for andre. Mindelunden indgår i et større, kulturelt kredsløb af steder,

traditioner og genstande, der fortæller om Anden Verdenskrig ved at fokusere på modstandskampen. Det er værd at bemærke, at besættelsestidens centrale monument i sin oprindelige udgave udelukkende mindedes modstandskæmperne, men eksempelvis ikke alle de andre tab af menneskeliv, og at vægten hele tiden har været på sorgen over de døde snarere end på de dodes handlinger. Med undtagelse af en fællesskabsdannende og inkluderende nationalisme fejres eller erindres ikke de forskelligartede værdier, som mange modstandsfolk var motiverede af og også kæmpede for. Endelig udtrykker Mindelunden i sig selv ingen anklage mod nogen og forsøger ikke en sammenhængende fortælling om Anden Verdenskrig. Besøgende må nødvendigvis trække på eksisterende fælles erindring om Anden Verdenskrig forment et sted ude i den bredere kultur for at få dybere mening ud af et besøg i Mindelunden.

Historikerne Claus Bryld og Anette Warring beskæftigede sig for tyve år siden i et helt afgørende historisk værk med denne kollektive erindring om besættelsen, som den tog form i efterkrigstiden. Her arbejdede de med den indsigt, at fællesskaber husker og forstår fortiden på mere strømlinede måder, end den enkelte gør, og at fælles erindring kan tage form efter politiske interesser.¹¹ Efter store begivenheder er der stærke motiver til at påvirke og forme erindringen om dem. Fra forskellige sider var der i et befriet Danmark efter krigen et mål med at skabe meningsfulde fortællinger og samtidig lægge låg på visse konflikter. Modstandskampen og dens helte blev en vigtig del af erindringen om krigen – samarbejdspolitikken og politikernes ansvar gjorde ikke – og bøger, film og mindesmærker støttede op om denne måde at huske den nære fortid på. Politikerne beholdt magten, modstandskæmperne fik æren.

Siden Bryld og Warrings udgivelse har vi fjernet os mere fra begivenhederne, og der er kommet flere nuancer på fortællingen om besættelsen, både gennem kritiske, historiske undersøgelser med folkelig gennemslagskraft og gennem film og tv-serier.¹² Senest markerer åbningen af det nye Frihedsmuseet en række nye tilgange til fortiden. Den fælles erindring om Anden Verdenskrig er mindre fælles i dag, konsensus er mindre akut nødvendig, og det har samtidig åbnet op for flere nuancer; og for nye spørgsmål om, hvad og hvordan vi erindrer. Før vi når til de seneste års markante udvikling for Mindelunden er det på sin plads at skitsere udvikling og brug i den mellemliggende periode.

Henrettelsespladsen. Afstøbninger i bronze af de originale pæle, der findes på Frihedsmuseet. Foto: Rasmus Kjærboe.

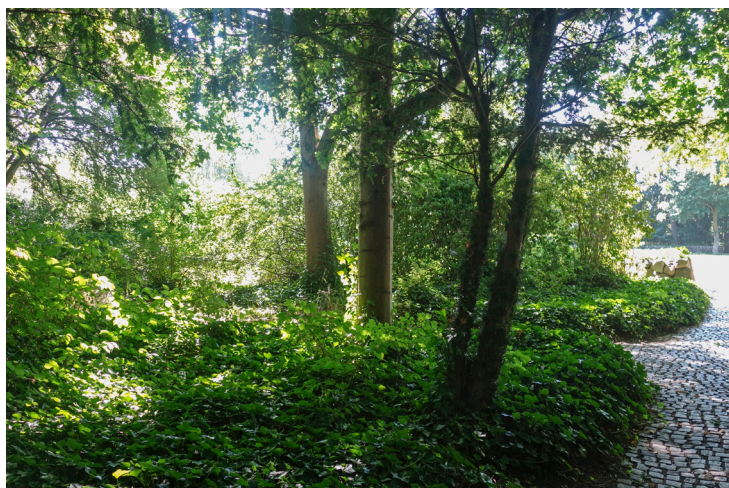
Mindelunden i eftertiden

Det oprindelige anlæg blev i 1977 udvidet for at inddrage selve henrettelsespladsen, hvor bronzeafstøbninger af henrettelsespælene er opstillet. I 1990 udvidedes området atter med den såkaldte pistolskydebane, hvor de første henrettelser blev foretaget. Dele af det gamle øvelsesterræn syd for Mindelunden er i dag fredet som Ryvangens Naturpark, og de to tilføjede afdelinger og arealerne omkring henrettelsespladsen og pistolskydebanen hører i karakteren nærmere til denne, mens det oprindelige område stadig er afgrænset af stengærder.

Mindelunden danner ramme om en række højtideligheder, der markerer besættelsen den 9. april og Danmarks befrielse den 4.-5. maj, samarbejdspolitikken sammenbrud den 29. august samt juleaften som minde om besættelsestidens ofre. Dertil markeres andre, særlige mindedage såsom 75-året for Hvidstengruppens henrettelse i 2019. Mindelunden har hele tiden ligget under Kirkeministeriet og har Holmens Kirke som direkte tilsynsmyndighed, og en række foreninger for veteraner og overlevende fra modstandskampen samt Hjemmeværnet har alle årene arrangeret mindehøjtidelighederne. I 2008 blev den største forening, Frihedskampens Veteraner, nedlagt og dens rolle overtaget af Frihedskampens Mindefond,¹³ der, som vi skal se, nu spiller en væsentlig rolle i fornyelsen af Mindelunden.

Som illustration af den fortsatte mediering, der er nødvendig for at opretholde et erindrende fællesskab, optræder Mindelunden og modstandskampen med jævne mellemrum i små avis- og medieomtaler. Det sker oftest i forbindelse med højtideligholdelser, hvor kongehuset, statsministre eller andre prominente personer deltager og dermed "låner" sig selv ud som et bidrag til den fortsatte erindring. Igennem årene har Mindelunden også været besøgssted for udenlandske stats- overhoveder og nedlægning af krans. Siden 1990'erne har der dog været gentagen debat om forholdene i Mindelunden, som bl.a. aviserne gladeligt har viderebragt, primært omkring vedligeholdelse, og denne har samtidig også været genstand for politiske diskussioner på Christiansborg. I hvert fald noget af debatten udspringer af forskellige syn på, hvordan gravsten og mindetavler bør fremstå, om der må være alger og synlig forvitring, og hvor læsbare indskrifter skal være.¹⁴

Forenklet sagt, så har den ene position i debatten udtrykt en forståelse af velplejet orden som respekt for modstandskampen og dens ofre, mens en anden position snarere har ønsket at lade tidens tand og materialernes naturlige forvandling være mere synlig. Der er objektivt nogle udfordringer med bevaring givet det fugtige område, hvor jorden nemt forskubber sig, og de lidt sarte sand- og kalksten, der er anvendt. Kigger man lidt nærmere på debatten, udtrykker den også nogle behov for at diskutere vores billede af modstandskampen; læserbrevsskribenter og politikere knyttet til den første position er ofte bekymrede over, om vi husker og udtrykker nok respekt for modstandskampen.

Dele af Mindelundens oprindelige anlæg er skovlignende bevoksning. Foto: Rasmus Kjærboe.

Vores måde at erindre fortiden på er en væsentlig diskussion, som også stadig er sprængfarlig, som det blev demonstreret da statsminister Anders Fogh Rasmussen i 2003 i en tale hylkede frihedskæmpere, krigssejlere, veteraner og ofre, mens han både eksplicit nævnte og kritiserede samarbejdspolitikken.¹⁵ Hvad der derimod ikke er blevet debatteret så meget, nok fordi det er sværere og ikke kan opstilles efter klare ideologiske skillelinjer, er Mindelundens fremtid. Den fælles erindring om besættelsen er under forandring, og nye funktioner og nye fortællinger har gjort deres indtog i Mindelunden, sådan som artiklens anden halvdel nu vil diskutere.

Nye mindesmærker til Mindelunden

Før de markante ændringer, der er sket i de seneste år, har Mindelunden fremstået mere eller mindre uændret fra indvielsen. Både indretning og funktion har med enkelte renoveringer samt mindre tilføjelser, såsom de forskellige udvidelser af arealet, været ret konstant i årene fra 1950 til ca. 2010. Mindelunden har været et sted, man kunne besøge for enten privat at mindes eller, med et kulturteoretisk begreb, for at "performe" en fælles og fællesskabsdannende, kulturel erindring om modstandskampen.¹⁶

Skoleelever har eksempelvis besøgt Mindelunden på baggrund af undervisning i dansk, historie eller samfundsfag om Anden Verdenskrig og er blevet bedt om at tage fortællingen til sig og at ære modstandskampens ofre med et besøg. Andre besøgende, der er kommet på egen hånd, vil i de allerfleste tilfælde som minimum kende og tage del i en erindring om modstandskampen allerede forinden, som de styrker ved et besøg. Alle mindesmærker er kendetegnet ved denne performative dimension – de opfordrer publikum til at bruge tid på at gennemleve og erindre og dermed blive del af et fællesskab – og Mindelunden er ingen undtagelse.

Indtil for nylig har Mindelunden været en slags resonansskaber i forhold til en bredt forankret, fælles erindring om modstandskampen, men ikke selv fungeret som et museum eller et aktivt formidlingssted. Som et element i den kulturelle erindring har området helt bevidst været et passivt mindesmærke, og historien om Anden Verdenskrig og/eller modstandskampen har været overladt til andre medier og kulturprodukter. Formidling har i Mindelundens regi været

Mindesmärke for krigssejlere. Foto: Rasmus Kjærboe.

Mindesmärke for danske soldater. Foto: Mette Fauerskov.

begrænset til de udendørs omvisninger, der alle årene har fundet sted i forskellige regi, og til et udhængsskab foran den lille kontorbygning vest for portalen med enkelte oplysninger om stedets historie.

Dette valg om at fremstå uforanderligt kan givet forklares på baggrund af en placering under Kirkeministeriet. Mindelunden har i perioden været behandlet som et kirkegårdsanlæg, hvor tingenes naturlige forfald primært skulle holdes i ave, snarere end en institution med et udviklingspotentiale i samspil med samfund og besøgende.

En egentlig forandringsproces begynder i det små med opstilling af diskrete skilte med QR-koder ved de vigtigste områder i 2014, der forbinder besøgendes smartphone med formidling om stedet.¹⁷ Siden er opstillet længe savnede oversigtsplaner. I 2017 indledes mere drastiske forandringer, for her indvies Mindesmærke for krigssejlere udformet af Per Arnoldi lige vest for det store gravfelt, og i 2019 kommer Mindesmærke for danske soldater lige øst for gravfeltet, som er udformet af Bjørn Nørgaard.¹⁸

De to nye mindesmærker er et markant brud med Mindelundens uforanderlighed, og de betyder også en ret radikal ændring af, *hvad* der mindes, og, lidt mindre radikalt, *hvordan* disse minder formidles. Indvielsen af et nyt formidlingscenter tegnet af Rønnow Arkitekter den 29. august 2020 tegner til at blive paradigmatisk. Fra at være et monument er Mindelunden i færd med at udvikle sig til en institution.

Nye grupper skal indlemmes i modstandskampen

Ida Seehusen, næstformand for Frihedskampens Mindefond, der tog initiativ til det nye monument, udtaler i 2017, at Mindesmærke for de danske krigssejlere skal "[...] være med til at sætte fokus på andre helte, end dem vi allerede kender fra historien".¹⁹ Med dette bliver de omtrent 6000 danske søfolk i allieret tjeneste aktivt inkluderet i en fortælling om Anden Verdenskrig og modstandskampen. Mindelunden bliver med indvielsen af det nye mindesmærke sat i spil til at forme den fælles erindring om besættelsen på nye måder. "Jeg håber, at vi nu slår en streg under, at frihedskampen ikke blot var frihedskæmpernes indsats," fortæller formand Christian Eugen-Olsen i 2020 om både krigssejlernes mindesmærke og mindes-

mærket for danske soldater og danskere i allieret tjeneste.²⁰ Dermed er modstandskæmperne blevet til en gruppe blandt flere grupper af danskere, der aktivt bekæmpede Nazityskland, herunder søfolk og soldater i allieret tjeneste samt det danske militær. Det er en bemærkelsesværdig forandring.

Fra at være en passiv aktør i den kulturelle erindring bruges Mindelunden som et aktivt redskab til at ændre og udvide en fortælling om krigen frem for blot at lade bøger og film fortælle om de nye gruppers deltagelse i frihedskampen.²¹ Dette skal ses i lyset af, at Mindelunden som intet andet sted i kulturens eller forestillingens verden har en særlig autenticitet, når det gælder Anden Verdenskrig. Det var hér, mange modstandsfolk mødte deres endelige skæbne, og det er hér, flere er stedt til hvile. Denne autenticitet gør sig i sagens natur ikke gældende på samme måde for søfolk eller soldater, der fandt deres sidste hvile andre steder, og som også allerede har mindre kendte mindesmærker andetsteds.

Det giver dog mening at mobilisere Mindelunden til fordel for anerkendelsen af soldaters og søfolks indsats, hvis altså man ønsker at denne i fremtiden skal være en del af en fælles dansk erindring. Mindelundens status og gennemslagskraft er noget særligt. I et internationalt perspektiv hænger denne handling også sammen med et ønske om at gøre Danmark, om ikke en del af, så i hvert fald en medhjælper til de allierede, som bl.a. Christian Eugen-Olsen argumenterer for.²² Som Warring og Bryld konstaterede tilbage i 1998, så har modstandskampen samt redningen af de danske jøder længe været garanten for, at Danmark trods alt undgik en overvældende skyldfortælling. Et fornyet blik for andre positive danske bidrag til de allieredes kamp kan ad åre være med til at løfte landet yderligere ud af skyld og ind i det gode selskab. Uanset holdning til den nye brug af Mindelunden er der tale om en markant fornyelse.

”I er vores sidste vidner”, sagde statsminister Helle Thorning-Schmidt i 2015 til de danske modstandsfolk ved markeringen af 70-året for befrielsen.²³ Med dette markerede hun, at tiden går, og at minder skal plejes, når vidnerne forsvinder. I kulturanalytiske termer kan man sige, at re-mediering konstant er nødvendig for, at fælles erindring kan vedligeholdes og blive ved med at eksistere. De to nye mindesmærker udtrykker også i den forstand et forsøg på at mediere fortiden, at bygge bro mellem os og den, på ny. Ikke ved gentagelse, men ved fornyelse.

Selve indholdet af denne type fornyelser er aldrig givet på forhånd. Vi må erkende, at fortidsforståelse i høj grad tjener nutidige formål. Under indtryk af nogle af de samme behov for at tjene nutiden foreslog forsvarsordfører Hans Kristian Skibby fra Dansk Folkeparti i 2007, at Mindelunden skulle omdannes til en decideret heltekirkegård, der mindedes og inkluderede begravelser for faldne danske soldater.²⁴ Denne mere radikale fornyelse af modstandskampens fortælling skete som bekendt ikke, og i stedet indviede statsminister Lars Løkke Rasmussen Monument over Danmarks Internationale Indsats udformet af Finn Reinbothe i 2011 på Kastellet. Mindelunden forblev et mindesmærke knyttet til Anden Verdenskrig, men nu også for soldater og sømænd; til enhver tid er kun visse former for remediering politisk mulig.

Fra et kunstfagligt synspunkt kan de to nye mindesmærker karakteriseres som både klart kommunikerende og meget tidsbundne. Per Arnoldis værk er tydeligt grafisk i sit afsæt; det er nemt at forestille sig den bølgende, sorte granitoverflade, der skal illudere vand, tegnet i tusch og efterdesignet på

Omvisning i Mindelunden.
Foto: Mindelunden.

en computerskærm. Fascinationen ved at lade et hårdt materiale som sten opløse sin egen karakter ved at ligne noget helt andet, eksempelvis hud og tøj eller som hér vand, kender vi særligt fra barokkens skulptur. Denne type illusion er, så langt man kan komme fra modernismens ide som muligt. Bjørn Nørgaards værk refererer mere tydeligt til nogle ældre traditioner, i og med at det ligner, og er, en stele, men også her er de centrale figurer, de to soldater og deres krigsinstru-

menter, fanget som grafiske designs i overfladen af stenen. Monumentet har den uundgåelige medbetydning, at det ligner "en Bjørn Nørgaard", hvilket for nogle nok kan komme til at stå i vejen for det primære budskab.

I udførelsen er der ikke gjort så meget for, at de nye, vertikale monumenter passer ind i resten af Mindelundens fint afstemte modernistiske helhedsudtryk med dets udtalt horisontale fokus. Mere i tråd med Kaj Gottlob og Aksel Andersens anlæg er derimod det nye, arkitektonisk nedtonede formidlingshus, der også peger på en ny rolle for Mindelunden.

Aktiv formidling i Mindelunden

I de seneste par år er der sket en transformation, der har betydet ny og aktiv formidling i Mindelunden. Der er ansat en uddannelses- og kommunikationsansvarlig, og der udvikles dialogbaserede omvisninger med forberedelsesmateriale til folkeskoler, konfirmandhold og gymnasier.²⁵ Antallet af

Bænke i pergolaen. Foto: Mindelunden.

de gennemførte og i øvrigt gratis omvisninger, 186 i 2019, ligger skønmæssigt på linje med egentlige kulturhistoriske museer med besøgstal sammenlignelige med de 27.347 for Mindelunden i 2019,²⁶ mens det årlige besøgstal tilbage til 1990'erne ligger helt generelt omkring 25.000-30.000. Under corona-pandemien i 2020 er besøgstal og deltagere i offentlige omvisninger i øvrigt mere end fordoblet med eksempelvis 5.850 besøgende alene i juli måned.²⁷

Den fortsatte interesse for Mindelunden trods større tidsafstand kan måske forbindes med en erosion i den fælles erindring om besættelsen, der ikke længere opleves som selvfølgelig baggrundsviden for mange. At søge mod Mindelunden kan for den enkelte være en måde aktivt at knytte an til et erindringsfællesskab, der ellers er ved at glide bort. Måske i erkendelse af et større ansvar afsatte Kirkeministeriet i 2019 næsten ni millioner kroner til reovering af Mindelunden og opførelse af en ny undervisningsbygning. Som resultat blev gravfeltets underliggende betonkonstruktion sikret, mens slidte stensætninger og knækkede mindeplader blev udskiftet. I pressemeddelelsen blev det fremhævet som et vigtigt formål at give Mindelunden som "historieformidlende anlæg" et særligt løft. En ny ambition for Mindelundens forandrede rolle i erindringskulturen blev også klart udtrykt: "Færre og færre nulevende har personlige erindringer om besættelsestiden, og behovet for at kunne undervise kom-

Den nye formidlingsbygning,
Rønnow Arkitekter. Foto:
Rønnow Arkitekter.

mende generationer om besættelsestidens historie imødekommes med den nye bygning, hvor skoleklasser kan modtage tidssvarende undervisning.”²⁸ Altså grundlæggende nogle af de samme argumenter, som denne artikel har fremført, blot med færre ord.

Transformationen af Mindelunden til et formidlings- og undervisningssted, hvor kulturel erindring aktivt skabes og deles, kommer dog overraskende sent. Undervisning og formidling *in situ* har længe fundet sted ved mindesteder så forskellige som tidligere koncentrationslejre, slagmarker og fængsler, ikke mindst i Tyskland og Polen, hvor man aktivt arbejder med den fælles erindring om naziregimet og den kommunistiske periodes forbrydelser. Frøslevlejren er den mest oplagte danske pendant. Ligesom disse mindesteder er Mindelunden nu på vej til at blive en institution med personale, en række aktiviteter og særlige forpligtelser.

En aktiv formidlingsindsats er dog ikke det samme som at udvide fortællingen; omvisninger arrangeret af Mindelundens personale er én ting, nye mindesmærker og nye helte at mindes er noget andet. Begge transformationer udspringer dog af tidens gang og et naturligt behov for at forny vores forbindelse til fortiden. At forandring er uundgåelig, også for mindesmærker, er ikke det samme, som at den ikke skal debatteres.

Vi bør diskutere Mindelundens fremtid

Som anført tidligere er autenticitet et væsentligt aspekt ved Mindelunden og mange andre mindesteder, der adskiller dem fra medier såsom bøger og film. I lighed med museums-genstanden er mindestedet en både fysisk og emotionel bro mellem nutid og fortid. Som et totalmiljø giver mindesteder også mulighed for at *performe* og gennemleve fortiden på måder, der er mere nærværende, end udstillinger ofte formår. Med et arkitekturhistorisk udtryk kan Mindelunden siges at besidde en "genius loci", en særlig stedets ånd eller atmosfære, hvor historie, omgivelser og arkitektur løber sammen i en prægnant oplevelse.²⁹ Det kan i nogle tilfælde være nærliggende at mobilisere et sted og dets særlige ånd til nye formål, som det er sket med de nye mindesmærker.

Mindelundens autenticitet og den æstetiske oplevelse af samme er forbundet med historisk specificitet. Dermed må man også anerkende en konflikt, der tidligere er berørt, mellem ønsker om bevaring og fornyelse. Mindelunden er det historiske begravelses- og henrettelsessted for de modstandskæmpere, man erindrer, og denne historiskhed er helt afgørende; for meget forandring risikerer at sætte den over styr. Mindelunden er samtidig et modernistisk total-kunstværk med sin egen integritet, og Kaj Gottlob og Aksel Andersens anlæg bør retteligt bevares for at tage sin plads i dansk og international arkitekturhistorie som en vigtig løsning af udfordringen ved at skabe et demokratisk mindesmærke i totalitarismens skygge.

Begge disse bevaringsmæssige forhold – kunstneriske såvel som hensynet til historicitet – bør mane til forsigtighed i forhold til ændringer, der ikke kan omgøres. Indgreb i Mindelundens arkitektur og ånd er potentielt altid i fare for at opleves som fremmedartet og forstyrrende og som en forringelse af autenticitet og kunstnerisk værdi. Mangel på fornyelse kan på den anden side opleves som mangel på respekt og i sidste ende stå i vejen for stedets bidrag til en fælles erindring, der i takt med tidens gang har brug for gentænkning og nye udtryk. Dette er et dilemma, der ikke rigtig er blevet diskuteret tidligere.

Mindelunden er forbundet med det, vi ønsker at erindre om Anden Verdenskrig. Hvad dette bør være, er en debat, der er endnu større. Også selv om Mindelunden i sig selv er en del af den kulturelle erindring. Ønsker vi at udvide den positi-

ve fortælling om Anden Verdenskrig til at inkludere danske krigssejlere og soldater, og i så fald, hvordan gøres dette? Er det en god løsning at gøre sejlere og soldater til del af modstandskampen? Er Mindelunden det bedste sted at hædre disse nye grupper? Bør Mindelunden totalfredes?³⁰ Den mindre diskussion om Mindelunden henholdsvis den større diskussion om fælles erindring er flettet sammen.

Uanset hvad man må synes om fornyelse af stensætninger og tilføjelse af nye mindesmærker og uanset holdning til fortællingens udvidelse, så er Mindelunden i disse år på vej mod en anden status og rolle i den fælles erindring om Anden Verdenskrig og besættelsen. Denne forandring berører noget grundlæggende i vores danske selvforståelse, fordi krigen har betydet så meget for vores fællesskab og fælles erindring. Mindelunden bliver nu brugt på nye måder til at forny denne fælles erindring og udvide billedet af modstandskampen. Stedet er samtidig blevet et aktivt formidlingssted, hvor grupper via undervisning kan lære om og gennemleve en fælles erindring. Mindelunden er med denne udvikling blevet en institution, der aktivt hjælper os med at huske fortiden på nye måder, hvor den før var et mere stille monument.

Litteratur

Adriansen, Inge, *Erindringssteder i Danmark: Monumenter, mindesmærker og mødesteder*, København 2010.

Asmussen, Birgitte, "Nedlæg Mindelunden – navnene forvitrer", *Morgenavisen Jyllands-Posten*, 29/4/2017, 26.

Bjørnvad, Anders, *Krigens monumenter*, Odense 1999.

Blüdnikow, Bent, "Vi skal mindes alle, der kæmpede for Danmark", *Berlingske Tidende*, 4/5/2020, 3. sektion, 5.

Brunbech, Peter Yding, "Besættelsestiden i eftertidens lys", *danmarkshistorien.dk*, sidst besøgt 13/8/2020.

Bryld, Claus og Anette Warring, *Besættelsestiden som kollektiv erindring*, Roskilde 1998.

Brøndum, Christian, "Veteraner lukker og slukker", *Berlingske Tidende*, 29/8/2008, <https://www.berlingske.dk/samfund/veteraner-lukker-og-slukker>, sidst besøgt 13/8/2020.

Christensen, Claus Bundgård, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith, *Under hagekors og Dannebrog: Danskere i Waffen SS*, København 1998.

Ejlertsen, Martin, "Forsømt Mindelund er genoprettet", *Kristeligt Dagblad*, 3/5/2008, <https://www.kristeligt-dagblad.dk/danmark/fors%C3%B8mt-mindelund-er-genoprettet>, sidst besøgt 13/8/2020.

Falmer-Nielsen, A., "Patriotbegravelsen i Ryvangen den 29. August 1945", *Vore Kirkegaarde*, 17, 1951, 90-95.

"Forsvarsminister lunken ved idé om lokal heltekirkegård", *Villabyerne Weekend*, 10/8/2007, 1.

Fosmark, Johannes, *Mindelunden i Ryvangen: En beretning om, hvordan og hvorfor den er skabt samt om, hvad der er sket her fra 1945 til 2010*, 4. udg., Rødovre 2010.

Fredningsnævnet for København, "Afgørelser – Reg. nr.: 08039.00. Fredningen vedrører: Ryvangens Naturpark", Reg. nr.: 08039.00, 2003, <https://www2.blst.dk/nfr/08039.00.pdf>, sidst besøgt 13/8/2020.

Gottlob, Kaj, "Mindelunden i Ryvangen", *Arkitekten*, 53, 1951, 41-52.

Halbwachs, Maurice, *On Collective Memory*, Chicago 1992.

Jalving, Camilla, *Værk som handling: Performativitet, kunst og metode*, København 2011.

Kirkeministeriet, "Mindelunden står foran en stor renovering", pressemeddelelse, 1/3/2019.

Kjærboe, Rasmus, "Erindring mellem oplevelse og diskurs: Mindelunden i Ryvangen som formidler af myte og materialitet", *Passepartout* (33), 2012.

Kjærboe, Rasmus, "Heroes between Materiality and Myth. The Memorial Grove for the Danish Resistance as Performative Site", *RIHA Journal, War Graves, War Cemeteries, and Memorial Shrines as a Building Task, 1914-1989. Die Bauaufgabe Soldatenfriedhof/Kriegsgräberstätte zwischen 1914 und 1989*, 2017, <http://www.riha-journal.org/articles/2017/0150-0176-special-issue-war-graves/0171-kjaerboe>.

Kjærsgaard, Jakob Tøtrup, *Den røde brænding. Danske beretninger fra D-dag og invasionen i Normandiet 1944*, Aarhus 2019.

Knudsen, Peter Øvig, *Efter drabet: Beretninger om modstandskampens likvideringer*, København 2001.

Koch, Peter, "Modstandsbevægelsens kunstneriske udvalg", *Arkitekten*, 53, 1951, 52-65.

Løwe, Einar, "Indrettelse af Mindelunden i Ryvangen 1945-50", *Vore Kirkegaarde*, 17, 1951, 62-71.

Miles, James Kristoffer, "Folkets hyldest til de sidste vidner", *Ekstra Bladet*, 5/5/2015, 14.

Mindelunden i Ryvangen, FAKTA-ARK, *Mindelunden indvielse af formidlingsbygning d. 29. august 2020*, 2020.

"Mindelunden som heltekirkegård?", *Villabyerne Weekend*, 3/8/2007, 6.

Norberg-Schulz, Christian, *Genius loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, London 1980.

Rigney, Ann, "Cultural Memory Studies: Mediation, Narrative and the Aesthetic", i Anna Lisa Tota og Trevor Hagen (red.), *Routledge International Handbook of Memory Studies*, London 2016, 65-76.

Ritzau, "Lær om Mindelunden på telefonen", *Kristeligt Dagblad*, 5/4/2014, 14.

Ritzau, "Til kamp for verdenskrigens glemte helte", *Frederiksborg Amts Avis*, 26/8/2017, 8.

Skaarup, Hans Hartvig og Jens Chr. Varming, "Kaj Gottlob", i Karen Zahle, Finn Monies og Jørgen Hegner (red.), *De gamle mestre: Carl Petersen, Ivar Bentsen, Kaj Gottlob, Kaare Klint, Kay Fisker*, København 2000, 74-81.

Svar på § 20-spørgsmål: Om antallet af besøgende i Mindelunden, Folketinget 2003.

Svar på § 20-spørgsmål: Om gravstene i Mindelunden, Folketinget 2007.

Svar på § 20-spørgsmål: Om vedligeholdelsen af Mindelunden i Ryvangen, Folketinget 1998.

"Veteraner er vrede over forfald", Berlingske Tidende, 9/7/1998, 7.

Noter

1. Faktuelle oplysninger om Mindelundens historie er, medmindre andet er gengivet, hentet fra *Johannes Fosmark* 2010.
2. Se *Inge Adriansen* 2010.
3. For historien fra opdagelse til udførsel, se også *Morten Falmer-Nielsen* 1951; *Einar Løwe* 1951.
4. *Kaj Gottlob* 1951, 41.
5. *Hans Hartvig Skaarup* og *Jens Chr. Varming* 2000.
6. *Rasmus Kjærboe* 2012, 2017.
7. Se eksempelvis *Anders Bjørnvad* 1999, 92 ff; "Korset i Ryvangen" 1946.
8. *Anders Bjørnvad* 1999, s. 87, citeret efter *Frit Danmark* 8, 1945.
9. *Peter Koch* 1951.
10. *Ann Rigney* 2016.
11. *Claus Bryld & Anette Warring* 1998. Begrebet kollektiv erindring er hentet fra filosofen *Maurice Halbwachs'* arbejde, se *Maurice Halbwachs* 1992.
12. Nogle af de væsentligste revisionistiske bøger i perioden er *Claus Bundgård Christensen*, *Niels Bo Poulsen* og *Peter Scharff Smith* 1998; *Peter Øvig Knudsen* 2001. Nyere spillefilm og tv-serier har både nuanceret modstandskampen, såsom *Flammen & Citronen* (2008), og givet mere plads til at portrættere den anden side såsom torturbødlen *Ib Birkedal Hansen* i DR's tv-serie *Min fars krig* (2020).
13. *Bent Blüdnikow* 2020; *Brøndum* 2008.
14. Se eksempelvis *Birgitte Asmussen* 2017; *Ejlertsen* 2008; *Svar på § 20-spørgsmål: Om antallet af besøgende i Mindelunden*, 2003; *Svar på § 20-spørgsmål: Om gravstene i Mindelunden*, 2007; *Svar på § 20-spørgsmål: Om vedligeholdelsen af Mindelunden i Ryvangen*, 1998; "Veteraner er vrede over forfald" 1998.
15. *Peter Yding Brunbech* 2012.
16. For en velargumenteret dansk introduktion til performativitet, se eksempelvis *Camilla Jalving*, 2011, s. 29 ff.
17. *Ritzau* 2014.
18. *Ritzau* 2017.
19. *Ritzau* 2017.

20. *Bent Blüdnikow* 2020.
21. Det fornyede fokus kan ses i spillefilmen *9. april* (2015) eller en udgivelse som *Jakob Tøtrup Kjærsgaard* 2019.
22. *Bent Blüdnikow* 2020.
23. *James Kristoffer Miles* 2015.
24. "Mindelunden som heltekirkegård?" 2007; "Forsvarsminister lunken ved idé om lokal heltekirkegård" 2007.
25. Mindelunden i Ryvangen, 2020. Tak til Anna Wagn for samtale og yderligere oplysninger om udvikling af omvisningerne.
26. Se Mindelundens hjemmeside for emner og materiale til rundvisninger og undervisning, www.mindelunden.dk.
27. Aktuelle besøgstal er oplyst af Anna Wagn, 25. juni 2020. For ældre tal, se *Svar på § 20-spørgsmål: Om antallet af besøgende i Mindelunden*, 2003.
28. *Kirkeministeriet* 2019.
29. *Christian Norberg-Schulz* 1980.
30. Modsat andre parker og naturanlæg er området i 2003 undtaget fra fredningen: "Mindelunden, Henrettelsespladsen og Pistolskydebanen omfattes ikke af fredningen, så længe de benyttes som begravelsesplads og mindeområde i overensstemmelse med deres hidtidige formål." Fredningsnævnet for København, 2003.